

PRIZMA

MESEČNE POLITIČKE ANALIZE

Izdavač

Centar za liberalno-
-demokratske studije

Redakcija

Ilija Vujačić, Boško
Mijatović (glavni
urednik), Slobodan
Samardžić, Dragor Hiber

Sekretar redakcije

Aleksandra Stankov-
-Mijatović

Grafički dizajn

Zoran M. Blagojević

Za izdavača

Zoran Vacić

Štampa: Goragraf,
Beograd, mart 2002.

Izlazi jednom mesečno

Sva prava zadržava CLDS.
Prenošenje tekstva u
celini ili delovima
dozvoljeno je samo uz
navođenje izvora

Adresa izdavača

Beograd, Vojvode
Dobrnjca 52

Tel-fax: 767-294, 768-295

Web sajt

www.clds.org.yu

E-mail

office@clds.org.yu

Projekat podržava

Westminster Foundation
for Democracy

Sadržaj:

Boško Mijatović **3**

Pregled meseca

Boris Begović **9**

**Ekspertska sapunska opera:
Crna Srbija i Gora Unija**

Predrag Drecun **13**

Pregovori sa Solanom

Srđan Bogosavljević **16**

**Popularnost političara i
stranaka: putokaz ili
mamac?**

Boško Živković **24**

**Bankarska kriza: uzroci,
troškovi i rešenja**

Pregled meseca

1. februar

Sve tri optužnice protiv Slobodana Miloševića kod Haškog tribunala (Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Kosovo) **spojene su u jednu**. Tužilaštvo je svoj zahtev opravdalo uverenjem da se radi o jednom zločinačkom preduzeću usmerenom na stvaranje velike Srbije. Sud je odobrio spajanje, ali su ostale sumnje da su pojedinačne optužnice tanke, pa da tužilaštvo smatra da će imati veće šanse ukoliko budu spojene.

1. februar

Sklopljen je sporazum o slobodnoj trgovini između SRJ i BiH. Važi samo za domaće robe, a ne i za reeksport preko jedne ka drugoj ugovornoj strani. Jugoslovenske carine su odmah ukinute, dok će BiH carine biti postepeno smanjivane i ukinute kroz dve godine. Ovim je dat popust Bosni i Hercegovini, koji je neopravdan sa stanovišta nivoa razvoja (koji je podjednak), ali se pravda činjenicom da je i Hrvatska dala isti tretman BiH. Dakle, politički razlozi. Za nas je važno što će ovim sporazumom biti olakšana i unapređena trgovina sa Republikom Srpskom, dok međunarodna diplomatija vidi u seriji sličnih sporazuma između država na Balkanu inicijaciju ekonomskog povezivanja celog prostora.

4. februar

U Skupštini Srbije **usvojen je zakon kojim su prenete neke od republičkih nadležnosti AP Vojvodini** (tzv. omnibus zakon). Pitanje je zašto je uopšte donet, kada bi prirodnije bilo da je položaj Vojvodine rešen u okviru ustavnih promena, koje su neminovne, mađa se ne zna kada će biti izvedene. Politički procesi, kao što znamo, ne slede načelo racionalnosti, već su obično zasnovani na interesima aktera. Ovoga puta, pritisak „autonomaških” stranaka bio je jak, a njihova pozicija jezička na vagi Đinđićeve vlade vrlo povoljna i DOS-ova većina nije imala drugog izbora do da potraži kompromis. Poslanici DSS su se uzdržali od glasanja.

Naravno, niko ovo rešenje ne smatra konačnim: autonomaši veruju da je učinjen prvi, mali korak u teškoj borbi za što širu autonomiju, pa i republiku,

1 Predsednik Programskog saveta CLDS.

dok ostali čekaju ustavne promene kako bi autonomaškim ambicijama stali na put.

4. februar

U Briselu su održani razgovori eksperata Srbije, Crne Gore i Evropske unije o ekonomskim aspektima eventualne buduće zajednice. Eksperti EU preslišali su, sa potpuno federalističkih pozicija, crnogorske ekonomiste koji podržavaju Đukanovićevu strategiju, što je ostalim srbijanskim i crnogorskim ekspertima em' bilo milo, em' im je oduzelo potrebu da se trude nadalje.

Ovim sastankom Evropljani su počeli postepeno da preuzimaju stvari u svoje ruke. Od medijatora koji je samo pružao posredničke usluge trima rukovodstvima, dobili smo medijatora koji ima svoje ideje i pokušava da za njih pridobije ostale igrače. Da li će od medijatora postati arbitar ostaje da se vidi.

6. februar

Privilegije nisu strane ni pripadnicima novih vlasti. Pošto je saobraćajni milicioner uhvatio Čedomira Jovanovića kako prelazi ulicu kod Skupštine Srbije van pešačkog prelaza, gradske vlasti su ekspresno postavile novi pešački prelaz na istom mestu, kako bi, valjda, retroaktivno opravdale prekršaj. Takođe, pokazalo se da su poreza na promet oslobođene knjige Miroljuba Labusa i Mlađana Dinkića, iako se ovaj porez plaća i na bukvaru i ostale udžbenike i iako se ministar finansija zarekao da će porezi biti opšti, bez izuzetka.

10. februar

Stara igra o vladi se nastavlja. Đinđić najavljuje rekonstrukciju vlade za mart i ostavlja otvorena vrata za povratak DSS-a u njen sastav, dok DSS i dalje postavlja uslove. Sasvim je jasno da se DSS neće vratiti u vladu, ali je i jednoj i drugoj strani potrebno da glumi spremnost na kompromis, koga neće biti. U vladu ulazi Velja Ilić, poznati ekspert za kapitalne investicije.

11. februar

Započeta je nova runda pregovora o budućnosti Jugoslavije. Predstavnik EU za spoljne poslove i bezbednost Havijer Solana razgovarao je sa Milom Đukanovićem. Naravno, slabo je šta procurelo o sadržaju razgovora, mada se zna da se govori o jednoj stolici u Ujedinjenim nacijama, novom imenu zajednice, roku za referendum i slično. U Beogradu vlada optimizam zasnovan na uverenju da Solana čvrsto stoji na federalističkim pozicijama, čemu u prilog govore stavovi ekonomskih eksperata EU od pre nedelju dana. Bojim se da to nije cela istina.

Šta, u stvari, Solana hoće? Dve stvari: prvo, državnu zajednicu prema spoljnom svetu; drugo, održavanje Đukanovića na vlasti. Ono prvo, da bi se zaustavio proces daljeg raspadanja država na području bivše Jugoslavije, a s pogledom na Makedoniju, Kosovo, pa i Bosnu i Hercegovinu. Ono drugo, zato što mu DPS, zajedno sa većinom crnogorske inteligencije i mladeži, deluje znatno bolje nego SNP, koji se još nije oslobodio Miloševićevog nasleđa.

Zbog tog drugog, Solana ne može da zasnuje strategiju na maksimalnom pritisku na Đukanovića, već mora da sa njim traži kompromis. A to, opet, daje priliku crnogorskom predsedniku da žestoko brani svoju poziciju, tj. savez nezavisnih država. Njemu još mogu da pomognu eventualne, ali lako zamislive razlike među vodećim političarima u Srbiji, pa bi krajnji rezultat mogla da bude neka neobična zajednica, kakvu svet još nije video i koja ne bi mogla da funkcioniše valjano. Štaviše, time bi se mogao dati najveći mogući poklon Đukanoviću: da dobije gotovo sve što želi, a da bude oslobođen svoje glavne more – referendum. Solana bi proglasio sopstveni diplomatski trijumf, Đukanović takođe, a Srbija bi ostala ni na nebu, ni na zemlji.

12. februar

Počelo je dugo očekivano suđenje Slobodanu Miloševiću pred sudskim većem Haškog tribunala. Nastup tužioca del Ponteove i pomoćnika Najsa ukazao je na njihovu političku orijentaciju. Milošević je, naravno, prikazan u najcrnjem svetlu, ali su interesantne druge dve stvari. Prvo, Milošević nije naslikan kao iskreni nacionalista, već kao beskrupulozan političar, koji koristi sve, pa i nacionalne sentimente, da se dokopa vlasti i da je zadrži za sebe, što nije sasvim netačna slika. Drugo, pažljivo su naglasili da se u Hagu sudi jednom čoveku, a ne celom srpskom narodu. Voleo bih da je tako, ali se bojim da nije. Centralna tačka optužnice, ona o zločinačkom preduzeću sa ciljem stvaranja Velike Srbije, ne može a da ne tangira ne samo tadašnju političku elitu, već i veliki broj običnih građana, koju su podržavali srpsku nacionalnu ideju ili učestvovali u zbivanjima tokom prethodne decenije.

Problem je, naravno, to što se Miloševiću ne sudi samo za pojedina, ma koliko brojna zlodela, već što se sve što se dogodilo tokom ratova na području bivše Jugoslavije pripisuje Miloševiću, srpskoj nacionalnoj ideji i projektu tzv. Velike Srbije. Dakle, isključivo je jedna strana kriva, a sve druge potpuno nevine. Takva tvrdnja potpuno odgovara onome što se na Zapadu govorilo tokom prethodne decenije, ali je pitanje da li se zaista radi o celoj istini ili, možda, i o propagandi koja je, tokom vremena, postala „istina” po bednika.

Drugim rečima, ovo suđenje je značajno po tome da li će ovekovečiti istinu NATO-a ili neće. Zapadni političari, bar oni koji su učestvovali u žalosnim događajima na Balkanu, imaju prirodan motiv da ostanu zapamćeni kao mudri pravednici, na čijoj je strani istina, a ne kao ljudi malog kalibra, koji su uprskali stvar na početku, u sredini i na kraju.

Najlakše je, onako klasično srpski, reći da je suđenje političko i da istina nema nikakve šanse. Međutim, postoji jedna stvar koja komplikuje

jednostavnu priču o političkom suđenju i poznatom krajnjem ishodu. Naime, na Zapadu postoje dva plana sa ovim suđenjem i Haškim tribunalom uopšte. Prvi je već pomenut, da prevlada NATO istina. Drugi je da se ustanovi međunarodno sudstvo, koje bi nadišlo lokalno, nacionalno sudstvo, kao deo priče o globalizaciji i prevazilaženju nacionalne suverenosti. Ova dva plana su se lepo i prijateljski našla kod slučaja Milošević i, još ranije, prilikom formiranja tribunala. Međutim, interesi im se sada razilaze: dok bi NATO-ovci rado smuvali suđenje i proglasili svoju istinu, dotle globalisti insistiraju na fer suđenju, kako bi, kroz sticanje kredibiliteta Haškog tribunala, pokazali da niko, pa ni SAD, nema čega da se plaši od međunarodnog sudstva. (Podsećam na odbijanje SAD da ratifikuju sporazum o formiranju stalnog međunarodnog suda za ratne zločine.) Pitanje je, naravno, koja će orijentacija prevladati i kako će suđenje dalje teći.

Poseban problem predstavlja mogućnost da serija presuda bivšim srpskim političarima bude dovoljan osnov da jedan drugi sud, Međunarodni sud pravde, takođe lociran u Hagu, donese presudu o ratnoj šteti na teret Srbije, a u korist tužilaca Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

16. februar

Podgoricom kruže razne glasine: da je Đukanović nudio ostavku Predsedništva DPS-a, da Marović preuzima štafetu, da Solanin plan ima devet tačaka, da Đukanović tvrdi da nikada nije rekao da će referendumu sigurno biti itd. Lopta je, inače, u crnogorskom dvorištu – čeka se njihov odgovor Solani.

20. februar

Pored zaludnog posla pokušaja pomirenja DSS-a i ostalih, **Predsedništvo DOS-a je razmatralo i ideje o saradnji sa Haškim tribunalom.** Problemi su stari i poznati: savezni ili republički nivo, šta SNP hoće ili neće, ko će kome uvaliti vruć krompir i slično. Isti je i razlog – primiče se 31. mart, kada Kongres SAD donosi odluku o isplati pomoći Jugoslaviji, uslovljenoj napretkom u saradnji sa tribunalom. Formirana je i radna grupa za pisanje zakona, ali nije verovatno da će moći bilo šta smisljeno da napravi dok ne dobije jasne političke smernice. A njih nema.

Kao alternativa, ostaje neposredno izručenje. Đinđiću nije lako. Prošle godine je hrabro isporučio Miloševića, ali je sada situacija, možda paradoksalno, teža za njega. Sa jedne strane, Milošević skuplja poene među građanima Srbije i izvrgava ruglu Haški tribunal, pa dalja izručenja ne bi baš bila popularna. Sa druge strane, Šainovića i Stojiljkovića bi mirne duše predao nezasiťoj haškoj aždaji, ali se od njega traži da isporuči i Milutinovića i Mladića. A nije lako, a ni popularno predati tribunalu aktuelnog predsednika Srbije, za koga se zaista ne zna da je komandovao bilo čime, kao i legendarnog Ratka Mladića, koji je, uz to, okružen naoružanom četom spremnom na sve. Đinđićeve optužbe „cirkusa” u Hagu i odbijanje da izruči ovu dvojicu su, verujem,

iskreni znak trenutne nelagode, ali i podizanje cene usluge koji će možda morati da izvrši u doglednoj budućnosti.

21. februar

Solana je razgovarao sa Koštunicom, Đukanovićem, Labusom, Đindićem i Vujanovićem o budućnosti zajednice Srbije i Crne Gore. Pregovori još nisu završeni, pa se ne saopštavaju ni detalji.

Ako je nešto izvesno, izvesno je da je Solana vrlo fleksibilan i da mu ne pada na pamet da se drži nekih uobičajenih shema iz političke teorije o državi i državnim savezima. Sve je moguće, osnovni je moto ovog gospodina. Ono što je saopštio u *Vijestima*, a to su jedno mesto u Ujedinjenim nacijama, naziv Unija Srbije i Crne Gore i pravo na referendum za nekoliko godina, tek je mali deo stvari koje se moraju dogovoriti. On sada ide od Đukanovića do Koštunice i Labusa i pokušava da od svih iscedi popuštanja kako bi kompromis postao moguć.

Ali, javnost je već saznala ili „saznala”, uz pomoć B92, sve važno: da zajednica možda neće imati ni predsednika, ni premijera, već samo četiri ministarstva (odbrana, spoljni poslovi, ekonomske integracije i unutrašnja trgovina); da Crna Gora može da zadrži evro kao monetu, a da je pitanje uvođenja dinara u Crnu Goru ostalo otvoreno; da postoji mogućnost da se zadrže zasebni carinski i poreski sistemi i spoljnotrgovinske politike. Nastala je konfuzija.

Koštunica je načelno podržao Solanin pristup, mada mnogi detalji nisu dogovoreni, makar zato, kako je rekao Koštuničin savetnik Slobodan Samarđžić, što Solana ni nema plan. Sa druge strane, šefovi ekonomskih resora (Labus, Đelić i Dinkić) odbacili su Solanin plan žestokim rečima, tvrdeći da je neprihvatljiva zajednica koja ne bi imala jedan novac, jedan carinski sistem i jednu spoljnotrgovinsku politiku. Ovim je razmišljanje o eventualnoj budućoj zajednici delimično preusmereno sa pitanja državnih simbola na ekonomske poslove. Da su razlike u pristupu između domaćih aktera rezultat dogovora, bilo bi to za pohvalu: pametno je da najekspoziraniji među njima (Koštunica) podržava proces iz spoljnopoličkih razloga, a da drugi zatežu uže kako bi se tvrdim stavom Solana isterao na čistac. A da zajednica sa odvojenim carinama, novcem, vojskama itd. nema smisla – jasno je.

Predstoji nastavak pregovora, a stavovi crnogorskog rukovodstva i DOS-a i Zajedno za Jugoslaviju su i dalje vrlo udaljeni. Ne vidi se kako je moguće približavanje, osim zbog snažnog pritiska EU. Ali, ni truli kompromis, posle koga bi svi izgubili, nije dobro rešenje. Referendum je najbolji.

27. februar

SFOR je pokušao da uhvati Radovana Karadžića u varošici Čelebići, blizu granice Republike Srpske sa Crnom Gorom. Vazdušno-kopneni desant nije uspeo, kao ni onaj dva dana kasnije. SFOR, čiju glavninu čine snage NATO-a, doživeo je blamažu.

Ovaj pokušaj predstavlja zaokret u politici SFOR-a. Od 1996. godine, kada se Karadžić povukao iz javnosti, traju manje ili više ubedljive špekulacije o njegovom dilu sa Amerikancima, jer neaktivnost zapadnih trupa po pitanju hapšenja ratnog predsednika RS drugačije nije mogla biti objašnjena. Sada je list okrenut i NATO se obavezao da ga odvede u Hag. Neki to razumno tumače potrebom da se pojača proces Miloševiću pred Haškim tribunalom, pošto stvari ne idu prema očekivanjima.

28. februar

Suđenje Miloševiću nastavljeno je ispitivanjem svedoka Albanaca. O tome se sve zna: i da je superioran, i da ih dovodi u zabunu i kontradikcije, i da dobija razne informacije, među njima i o svedocima, telefonom od štaba iz Beograda.

Miloševićeva strategija je očevidna. Prvo, da dovede u pitanje kredibilitet svedoka, nadajući se da će time otpasti i svedočenja, što ne mora da bude slučaj. Drugo, da na političkom planu dokaže krivicu Zapada za zbivanja tokom 1990-tih godina i zlodela NATO pakta tokom bombardovanja, čime bi sebe oprao. Za sada mu dosta dobro ide, mada mu zapadni novinari zameraju hladnoću kada se pomenu stradali, patnje, mrtvi.

Zanimljivo je pratiti pisanje zapadnih novina. Vlada poprilično šarenilo. Jedni gotovo redovno prate suđenje, a drugi ne. Jedni izveštavaju na klasičan način, o nevinim žrtvama srpske soldateske i široko citiraju izjave svedoka, dok Miloševićevim rečima gotovo da ne poklanjaju pažnju. Drugi fokusiraju baš Miloševića i hvale njegovu veštinu, tvrdeći da tužilaštvo loše stoji. Zanimljivo je da je New York Times 28. februara objavio tekstove obeju vrsta. Pa nek' čita ko šta hoće.

Boris Begović¹

Ekspertska sapunska opera: Crna Srbija i Gora Unija

Eksperti su čudni ljudi. Bez obzira na nivo znanja kojim raspolažu (razlike na tom planu nisu zanemarljive), oni čvrsto veruju u svoje argumente. Neke od eksperata veoma je teško uveriti u bilo šta što odstupa od njihovih stavova. Ponekad to, naprosto, nije moguće. Tako, na primer, jedan od crnogorskih eksperata, posle briselskih ekspertskih razgovora, a prema beogradskoj *Politici*, izjavljuje: „Ne, mene ne može ubediti nijedan ekspert Evropske unije, niti me može ubediti ijedan ekspert na ovom svetu”. Impresivna doslednost!

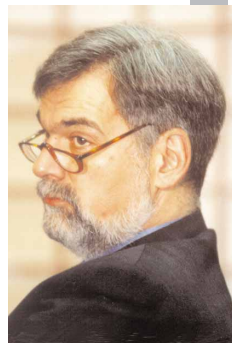
Neki od eksperata imaju veoma čvrsto izgrađene ideološke poglede na svet. Otuda je veoma teško zamisliti konsenzus vrednosnih sudova liberalno orijentisanih ekonomista, s jedne strane, i levičara, zagovornika državne intervencije, s druge. Takve rasprave često liče na polemike navijača nekakvih ljutih fudbalskih rivala.

Usled ovakvih svojih karakteristika, eksperti zagovaraju čista rešenja. Ta rešenja imaju svoju unutrašnju logiku, u skladu su sama sa sobom, a imaju i precizno definisane veze sa okruženjem. Dakle, prava modelska rešenja, koja samo treba, uz mali napor, pretočiti u stvarnost.

Tu nastaju pravi problemi sa ekspertima. Veoma često njihova sjajna modelska rešenja imaju samo jednu manu – ne mogu da se primene, budući da za to ne postoje politički uslovi. Drugim rečima, takva rešenja nisu u skladu sa političkim interesom makar jednog relevantnog igrača. Shodno tome, mnoga ekspertna rešenja, za neka se može reći i na sreću, nisu primenjena.

Na primer, eksperti su ponudili dva rešenja za buduće srpsko-crnogorske odnose. Jedno rešenje je federacija, sa jasno definisanim funkcijama (bar što se tiče oblasti ekonomskih poslova), a drugo su dve nezavisne države, sa isto tako jasno definisanim odvojenim funkcijama. Pri tome, jedino odstupanje od čistog modelskog rešenja bilo je to što su crnogorski eksperti napravili koncesiju političarima zvanične Crne Gore, pa su rešenje dve nezavisne države pakovali u ukrasnu hartiju zvanu ugovorna zajednica (savez) suverenih država. Naravno, takva zajednica je krajnje hipotetička, budući da dve nezavisne države suvereno odlučuju o tome s kim i kako sklapaju ugovorne saveze. Ukoliko se izuzme ova aberacija, eksperti Srbije i Crne Gore su se lako saglasili da se ni oko čega nisu dogovorili, tj. da zastupaju oprečna rešenja. A ta oprečna rešenja su, uz izuzetak navedene političke koncesije, jasna i imaju svoju unutrašnju logiku.

Problem i ovog puta nastaje zbog toga što takva ekspertna rešenja ne vode računa o političkim interesima igrača u ovoj igri. Na primer, jasno

1 Potpredsednik CLDS-a, Pravni fakultet, Beograd

definisana federacija sa precizno definisanim zajedničkim funkcijama (jedinstvena monetarna politika, jedinstvena carinska i spoljnotrgovinska politika, jedinstveno unutrašnje tržište, savezni budžet sa izvornim prihodima, harmonizovana poreska politika itd) predstavlja tipično ekspertsko rešenje, koje ne odgovara političkim interesima zvanične Crne Gore. Naime, Crna Gora ima svoju valutu (doduše nije baš njena), svoju carinsku administraciju i politiku, svoje carinske stope i još ponešto i jednostavno ne želi da se odrekne svega onog što je stekla, što tokom Miloševićeve vladavine, što na talasu inercije (možda i nečega drugog) posle okončanja te vladavine. Ukoliko bi se prihvatilo rešenje zvano jasno definisana federacija, zagovornici nezavisne Crne Gore bili bi silno razočarani, a oni koji su to u njihovo ime prihvatili, teško da bi uspeli to uverljivo da objasne na sledećim izborima. Stoga postoji rizik od njihovog političkog neuspeha.

To sve znaju svi igrači ove utakmice. Zbog toga treba biti malo fleksibilan, malo odstupiti od ekspertske rešenja, kako bi se postigao neki politički kompromis. Kako to učiniti? Politički uticaj na eksperte često je nezahvalan posao. Naime, postoje dve vrste eksperata. Prvu čine oni koji su politički neutralni i koji ne prihvataju političke argumente. Na njih je svakako teško uticati – oni su beskrajno politički tvrdoglavi. Drugu grupu čine eksperti koji se politički opredeljuju. To može da bude opredeljivanje za neke političke partije, političke ličnosti (vođe) ili političke projekte, poput, na primer, nezavisne Crne Gore. Onda, međutim, nastaju politički problemi. Politička opredeljenja eksperata, za razliku od političara, veoma su čvrsta. Dok će političari, kada uvide da je vrag odneo šalu, bez većih problema promeniti svoje mišljenje, pa još pohvaliti sami sebe da su „fleksibilni”, eksperti će tvrdoglavo i dalje zastupati svoje političko opredeljenje, ne želeći da shvate da se nešto promenilo na političkom terenu. Na primer, neki od crnogorskih eksperata već su se odavno opredelili za političku opciju nezavisne Crne Gore. Biće veoma interesantno da se vidi kako će se oni ponašati ukoliko dođe do promene stava zvanične Crne Gore.

U jednoj od epizoda srpsko-crnogorske ekspertske sapunske opere, na podijumu su se pojavili i evropski eksperti, tj. eksperti Evropske unije. Oni su početkom februara, na ekspertskom sastanku u Briselu, ponudili svoje viđenje. Ukratko – to je nedvosmisleno federalno rešenje, sa svim sadržajima prave federacije. Najdosledniji i najsystematičniji u tome bio je nemački carinski ekspert, koji je, uz bolnu systematičnost, objašnjavao prednosti jedinstvenog carinskog prostora u odnosu na carinsku uniju. Naime, oba navedena rešenja podrazumevaju jedinstvenu carinsku i spoljnotrgovinsku politiku (bez toga, eksperti dobro znaju, nema ni govora o slobodnom protoku robe između dve teritorije), jedino što carinska unija podrazmeva više carinskih uprava, a jedinstveni carinski prostor samo jednu.

Dakle, opet tvrdoglavi eksperti – nema dobrih vesti za političare. Upravo ta tvrdoglavost eksperata, naročito ovih briselskih, stvara velike probleme g. Solani. Ključna reč jeste – fleksibilnost. Naime, okosnica političkog plana EU, uz blagoslov (makar i privremen) SAD, jeste jedna država unutar koje će biti Srbija i Crna Gora. Taj plan treba da sprovede Visoki predstavnik

EU g. Solana. Njegov zadatak je da ubedi g. Đukanovića – koji se, zasad, jedini opire – da pristane na jednu državu. To se, praktično, svodi na jednu stolicu u Ujedinjenim nacijama. Sve drugo i nije od presudne važnosti za g. Solanu – za njega je važno da ponosno javi da je zadatak obavljen: „Demokratska Crna Gora je u demokratskoj Jugoslaviji!”. Doduše, posle najnovijih kozmetičkih promena, vest o uspešno obavljenoj misiji mogla bi da glasi i „Demokratska Crna Gora je u demokratskoj Uniji Srbije i Crne Gore”. Bilo kako bilo, Prozor je noćas pao! A šta će se sve dogoditi posle pada Prozora nije toliko ni bitno – tu g. Solana može da bude veoma fleksibilan.

A za pad Prozora, odnosno za dobijanje ustupka g. Đukanovića u vidu pristanka na jednu državu, odnosno jednu stolicu, potrebno je učiniti ustupke onom od koga se očekuje takav ustupak. Prirodno je da se takav ustupak krije u sadržaju rešenja koje se sve češće naziva „jedna stolica”. Kako se to radi, tj. kako se sadržaj, koji će drugi da osete na svojoj koži, žrtvuje zarad željenog cilja u domenu političke forme, može se saznati iz novije istorije.

Ficroj MekLejn u svojom memoarima opisuje razgovor koji u leto 1944. godine vodi sa tadašnjim britanskim premijerom, u kojem mu zabrinuto saopštava da partizani u Jugoslaviji nameravaju da uvedu komunizam. Na to mu je g. Čerčil hladno odgovorio pitanjem: „Da li Vi nameravate da se tamo nastanite?” Naravno, ni g. Solana nema nameru da se nastani u budućoj Uniji Srbije i Crne Gore, kao što se ni g. Holbruk nije nastanio negde u post-dejtonskoj Bosni i Hercegovini. Shodno tome, za g. Solanu je bitno da se postignu politički poeni za EU i njega lično, kao što je Vinston Čerčil bio zainteresovan za vojno-strateške poene britanske imperije na izdisaju i svoje mesto u istoriji.

Kao deo artiljerijske pripreme za konačno rešenje, g. Solana se obratio građanima Crne Gore autorskim tekstom u podgoričkim *Vijestima*. U tom tekstu, na primer, piše: „Postojeće garancije da nijedna republika ne može biti obavezna da vrati unazad već ostvarene reforme”. Načelno posmatrano, ovakvom stavu teško da se bilo šta može prebaciti. Međutim, kada se malo zagrebe lak na površini, dolazi se do interesantnih zaključaka. Naime, crnogorski eksperti su kao argument protiv zajedničke države isticali ocenu da je Crna Gora na planu ekonomske reforme postigla daleko više od Srbije i da bi ponovnim uspostavljenjem federacije morala da se odrekne tih reformi, odnosno da ih vrati unazad. A sada im g. Solana poručuje da ne treba da brinu. Šta to čini reforme u Crnoj Gori? Prema crnogorskim ekspertima, najvažnija tekovina reformi je uvođenje nemačke marke, odnosno sadašnja konverzija te valute u evro, a drugu čine niske carinske stope. Sada stvari već postaju jasnije. Bez evra i niskih carina nema reforme u Crnoj Gori, g. Solana poručuje da nema povrtaka, čime jasno stavlja do znanja da dopušta mogućnost da Crna Gora zadrži evro i svoj carinski sistem. Ukoliko Srbija ostane na postojećim pozicijama (potreba postojanja nacionalne valute, odnosno vođenja sopstvene monetarne politike koje se Crna Gora odrekla, odnosno nemogućnost prilagođavanja carina u trenutku pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji), što se može očekivati, dobija se jedna zemlja sa dva valutna sistema i dva carinska prostora. E upravo je to ono što eksperti uporno tvrde da ne

može, odnosno ne treba da se uspostavlja. Odnosno, tvrde da takvo rešenje ne predstavlja zajedničku državu, već nekonzistentno rešenje i da bi ogromni troškovi koje generiše (ne)funkcionisanje takve kvazi-države predstavljali štetu i po Srbiju i po Crnu Goru.

Mogućnost da se ovakva rešenja pojave u „planu” g. Solane (oko čijeg postojanja se razvila žestoka polemika) dovela je do snažne reakcije političara ekspertske provenijencije iz redova federalnih i republičkih vlasti u Beogradu, tako da je jedan od ministara čak, s pravom, govorio o frankeštajnskom rešenju. Deo političara one druge provenijencije čvrsto je stao uz njih i dao im punu podršku.

Nasuprot tome, bilo je i onih koji se s tim nisu slagali. Potpredsednik DSS-a, g. Maršićanin je za raspirivanje anticnogoskog raspoloženja (bez obzira šta to tačno znači) optužio tako impozantan spisak političara, da su te optužbe zaličile na stare dane antisrpske zavere (Vatikan, Kominternu i... dodati po želji). Daleko je zanimljiviji bio predsednik SNP-a g. Bulatović. U televizijskom intervjuu na *YU-Info* kanalu, g. Bulatović je uveravao gledaoce da sve može. Tako, na primer, može evro da ostane u Crnoj Gori, a dinar u Srbiji. Onda, treba da postoje tri centralne banke. Savezna centralna banka će da se bavi dobijanjem kredita u inostranstvu (novi posao centralne banke, uzgred budi rečeno), Narodna banka Srbije će da štampa dinar, a Narodna banka Crne Gore će... „Ona će da štampa evro!?” zlurado je uskočila voditeljka, a g. Bulatović začutao. Dakle, sve može, sve je dopušteno, samo da se steknu politički poeni pokazivanjem kooperativnosti prema g. Solani, pa da potom g. Bulatović postane kalif umesto Kalifa.

Budući da se predlog g. Bulatovića o trojnom sistemu narodnih banaka po svojoj razboritosti i stručnosti približio predlogu g. Ilića, predsednika Nove Srbije, da devizne rezerve treba da se koriste za finansiranje „kapitalnih” investicija u Srbiji, želim da se uvrstim na ovu listu predlogom da Unija Srbije i Crne Gore kao svoju valutu uzme pezos. To će imati dva dobra efekta. Prvo, razrešiće se dilama dinar ili evro – dobićemo pezos. Drugo, ekspertska sapunska opera će postati latinoamerička serija, pa će onda da se prikazuje u udarnim terminima nacionalne televizije – najzad će od ovog ekspertskeg cirkausa i biračko telo imati neku vajdu.

Da zaključim u nešto ozbiljnijem tonu. Postoji minimum nacionalnih interesa na koje treba pristati u ovakvim pregovorima. Smatram da je taj minimum funkcionalna federacija koja obuhvata bar jedinstvenu (sopstvenu) monetarnu politiku, jedinstveno tržište, što između ostalog podrazumeva jedinstveni carinski prostor i spoljnotrgovinsku politiku, savezni budžet sa izvornim prihodima, kao i harmonizovanu poresku politiku. Sve drugo dovodi do, na ekonomskom planu, disfunkcionalne federacije koja će se pre ili kasnije (što pre, to bolje) raspasti i koja će generisati ogromne troškove (ne)funkcionisanja dok bi postojala.

Pregovori sa Solanom

Rasplet političke krize u Crnoj Gori se nazire, ali kad' će se dogoditi ne znamo. To je uglavnom stav javnosti o pregovaračkom procesu u kojem važnu ulogu ima međunarodna zajednica. Pregovarači kriju informacije, kako bi sačuvali što više manevarskog prostora. Havijer Solana je u ime EU preuzeo ulogu medijatora, uz saglasnost političkih lidera Srbije, Crne Gore i njihovog državnog saveza, koji će se najvjerojatnije još kratko vrijeme zvati Jugoslavija.

Tehnika pregovora je kombinovana. Pregovara se i plenarno i bilateralno. Bilateralni pregovori Solane sa jednom našom, odnosno drugom našom stranom otvaraju prostor za političke špekulacije. Političke špekulacije su, kao i ekonomske, šansa da se na brzinu nešto zaradi. U našoj praksi to znači da se neka vijest, tačna ili netačna, plasira putem medija, kroz usta dobro obaviještenih i neimenovanih izvora bliskih nekom vrhu. Špekulacije su potrebne i jednoj i drugoj pregovaračkoj strani, jer na taj način testiraju reakciju političkih oponentata, reakciju posrednika, i reakciju najšire javnosti. Samim tim šire svoj, a sužavaju oponentov politički prostor. Sve liči na igru, u kojoj pobjeđuje igrač sa boljim procjenama protivnikovih poteza, kao i onaj igrač koji ima bolje nerve.

Jednu od uspješnijih špekulacija čuli smo zadnjih dana februara. Uspjela je zbog toga što su gotovi svi politički lideri Srbije dali komentar na tu špekulaciju. Opšti komentar je bio da je neprihvatljivo to što se u toj, inače netačnoj informaciji, tj špekulaciji, tvrdilo. Tako su se na kratak rok podigle tenzije u Crnoj Gori, jer je takva reakcija srbijanske političke javnosti, iako ne cijele, bila ono što su željeli crnogorski zvaničnici. Zašto sam odabrao baš ovakav uvod u analizu aktuelnog trenutka u Crnoj Gori? Zato što crnogorska vlast zna da bez energije iz Srbije ne može doći do željenog cilja, nezavisne Crne Gore.

Evropska unija želi da Srbija i Crna Gora ostanu u federaciji. Pošto nema teorijskog aksioma koji govori kako izgleda federacija, Solana pitanje sadržaja federacije ostavlja otvorenim. To mu omogućava da u nastavku pregovora balansira između dvije strane i da u hodu čini ustupke jednoj, odnosno drugoj strani. Solana računa da u nekoliko takvih iteracija dođe do prihvatljivog rješenja. Eksperti Evropske komisije u Briselu su iznijeli svoj stav. Nova, restrukturirana federacija mora imati jednu monetu, jedinstvenu carinu, iste osnove poreskog sistema, jedinstven proces asocijacije i stabilizacije

1 Narodna stranka Crne Gore

(PSA). To je minimum sadržaja federacije u ekonomskoj sferi. To je minimum potrebnog sadržaja da bi nešto ličilo na državu.

Crna Gora želi da sačuva sve atribute nezavisnosti koji su osvojeni pod izgovorom borbe protiv Miloševića. Želi da sačuva ono što ima u ovom trenutku, kako bi ostalo dovoljno materijala da se sa radovima nastavi kada se otope politički snijegovi. Zato zvanična Crna Gora čini sve da odugovlači pregovore, a da se to ne vidi. To radi iz dva razloga. Prvo, odugovlačenje tupi oštricu EU i SAD. Drugo, izaziva nervozne reakcije u Srbiji, tako da već imamo prva iskakanja iz nekad jedinstvenog stava DOS-a. Crna Gora je dala nejavnu saglasnost na jednu stolicu, ali je ostalo sporno šta za nju znači termin jedna stolica. Očigledno je da termin jedna stolica za Crnu Goru ne znači više od zbira četiri nogara, sjedišta i naslona. Režim iz Podgorice u jednoj stolici ne vidi sadržaj države, niti vidi ijednu funkciju koja bi mogla da bude sadržaj te stolice. Drugim riječima, Crna Gora, kada već mora, želi zajedničku državu bez funkcija. To bi više ličilo na minotaura nego na čovjeka, jer bi to bio prosti zbir dva trenutno različita sadržaja, bez mogućnosti da se ti sadržaji ujednače. Koliko je realno postojanje minotaura, toliko je realno da se rodi država po želji zvanične Crne Gore.

Srbija želi funkcionalnu federaciju. Želi državu čije će nadležnosti biti definisane. Ako je to nemoguće, Srbija će prihvatiti sve što se Crna Gora unutar sebe dogovori. Srbija je zasad jedinstvena u stavu da je federacija bolje rešenje od bilo kojeg drugog, ukoliko izuzmemo reakcije nekih manje uticajnih političkih faktora. Uostalom, separatizam postoji kao istorijska kategorija i u Srbiji i u Crnoj Gori i to nije ništa novo. Srbija želi državu kakvu su eksperti EU nacrtali u Briselu, na seminaru za eksperte iz Jugoslavije. To bi bila država, jer bi jedinstveno vršenje funkcija koje Brisel predlaže omogućilo stvaranje nesmetanog protoka ljudi, robe i kapitala. Ako država nema makar taj sadržaj, ne postoji forma koja može simulirati državu.

Posrednik, uglavnom EU, želi stabilnost na Balkanu. Oni tome cilju podređuju interese i Srbije i Crne Gore. Mir na Balkanu ima veće šanse da potraje, ako se u skoroj budućnosti ne otvori ni jedan od starih problema. Na Balkanu nema novih problema. Ima samo surovijeg ponavljanja starih. EU jako dobro zna da bi crnogorska nezavisnost, a to znači nastajanje novih država u Evropi, dovelo do stimulacije mnogih (ne)prikrivenih državotvornih ambicija, koje bi mogle uzdrmati Balkan sigurno, a možda i ostale djelove Evrope. EU se ponaša pragmatično, bez mnogo emocija. Zato se i dešava da čovjek koji je upirao dirke kompjutera bombardera danas veoma racionalno zagovara opstanak njegove nekadašnje mete.

EU želi državnu zajednicu, i to je Crnoj Gori dato kao stav, bez prava na mnogo primjedbi. Sada će, s druge strane, da se vrši pritisak na Srbiju da se Crnoj Gori nadoknadi učinjeni ustupak, a to je odustajanje od jedne stolice. Krug se sužava i sada ulazimo u drugu iteraciju pregovora, kad će se licitirati sa funkcijama. Za očekivati je da EU sad bude manje agresivna prema Đukanoviću, kako bi mu dala šansu za predah, ali ako od Srbije dobije čvrst odgovor koji je to minimum federalnih funkcija, Solana će pojačati presing na Crnu Goru. Forma lakog Solaninog presinga bio je i kraći autorski tekst u

jednim podgoričkim dnevnim novinama, u kome je istaknuto šta treba da bude sadržaj federacije.

Unutar Crne Gore odvija se teška manevarska borba. DPS kao nosilac projekta želi da zadovolji i sebe i Solanu. Zadovoljiti sebe znači zadržati vlast. Zadovoljiti Solanu znači prihvatiti federaciju. Dakle, cilj je zadržati vlast, a napraviti novu federaciju, što implicira odustajanje od nezavisnosti. Pošto su glasači DPS-a u dobroj mjeri pozajmljeni na kraći rok od LSCG-a, jedini način da se zadrži vlast jeste da se LSCG uvuče u vlast. Tako bi se unutar suverenističkog bloka izbjeglo presipanje iz DPS-a u LSCG, a malo je vjerovatno da bi iz toga bloka neko podržao federalni blok. Dodatni efekat ove projekcije je i taj što bi se LSCG utopio u DPS i praktično prestao da postoji. To isto, samo sa drugim predznakom, desilo se Narodnoj stranci, koju je na fonu demokratske federalne opcije DPS zamalo usisao. Ako ne prihvati Solanin plan, Đukanović mora ići u referendum. To je igra ne sve ili ništa. Da je siguran da ima sve, Đukanović ne bi pričao mnogo sa Solanom. Odavno bi išao na referendum. Zato se nameće zaključak da bi u scenariju referendum, dobio ništa. To znači da bi izgubio vlast. Sama dilema da u ovoj igri može izgubiti vlast, natjerala je podgorički režim da igra po taktu EU.

Crnogorska opozicija je politički relaksirana. Čeka rasplet iz koga ne može izaći oslabljena. Gotovo sigurno je da će novi državni aranžman biti federacija, a to je ona riječ koja je zvanično zabranjena za upotrebu u državnim medijima u poslednje tri-četiri godine. Trazi se ona politička hemikalija koja može bezbolno oprati snažne tragove separatizma. Da li je to moguće? U Crnoj Gori, nažalost, jeste.

Srđan Bogosavljević¹

Popularnost političara i stranaka: putokaz ili mamac?

Burna politička scena Srbije, interes sveta za nju i Miloševićovo fingiranje kakve takve demokratičnosti doveli su istraživanja javnog mnjenja u žižu javnosti od sredine devedesetih, a pogotovu u vremenu velikih promena. Naizgled nenadano, ona su se uvukla ne samo u domen informisanja, nego i propagande, s jedne, i operativnog odlučivanja, s druge strane. Nuzproizvod je značajan rast i poverenja i nepoverenja prema rezultatima istraživanja i onima koji ih sprovode.

Da li verovati rezultatima javnog mnjenja

Nema mnogo smisla na ovom mestu ulaziti u metodološke i teorijske detalje istraživanja javnog mnjenja, ali vredi ukazati na ključne parametre, a to su uzorak, upitnik i kontrola realizacije. U Srbiji, u kojoj je populaciona dinamika ne samo intenzivna, nego i haotična i kojoj nema registra stanovništva kome se može verovati, niti statističkih podataka o stanovništvu koji su iole pouzdani, za pravljenje slučajnog uzorka potrebno je mnogo više umeća nego što to omogućavaju standardni fakultetski programi koji se bave ovom temom. A greške u planu i razumevanju prikupljanja podataka su neispravljive i mogu odvući rezultate na potpuno pogrešnu stranu. Na neki način povezano sa prikupljanjem podataka je i kontrola terenskog rada. Važno, neuporedivo važnije od onoga što bi se reklo na prvi pogled i prava je slika organizacije koja se bavi prikupljanjem podataka. Konačno, formulacija pitanja itekako utiče na rezultate.

U ovom kontekstu vredi pomenuiti i nešto što nije greška, a može izazvati nedomice.

To su momenat snimanja i sadržaj pitanja. Istraživanje daje sliku trenutka. Tenutak u kome, na primer, kulminira „bankarska afera” donosi niz negativnih poena guverneru NBJ Dinkiću. Ukoliko je snimanje bilo u tom trenutku, on dobija manji rejting nego pre ili posle tog snimanja. Slično, snimanje neposredno posle smanjenja poreza na neke prehrambene proizvode podiže rejting premijeru Srbije Đinđiću i ministru finansija Đeliću. Konačno, „haški proces” donosi značajan porast rejtinga Miloševiću, a kratkoročno i onima koji ga podržavaju (sve ovo je ilustrovano slikom 1 – rezultata dnevnog SMMRI omnibusa, datog po nedeljama).

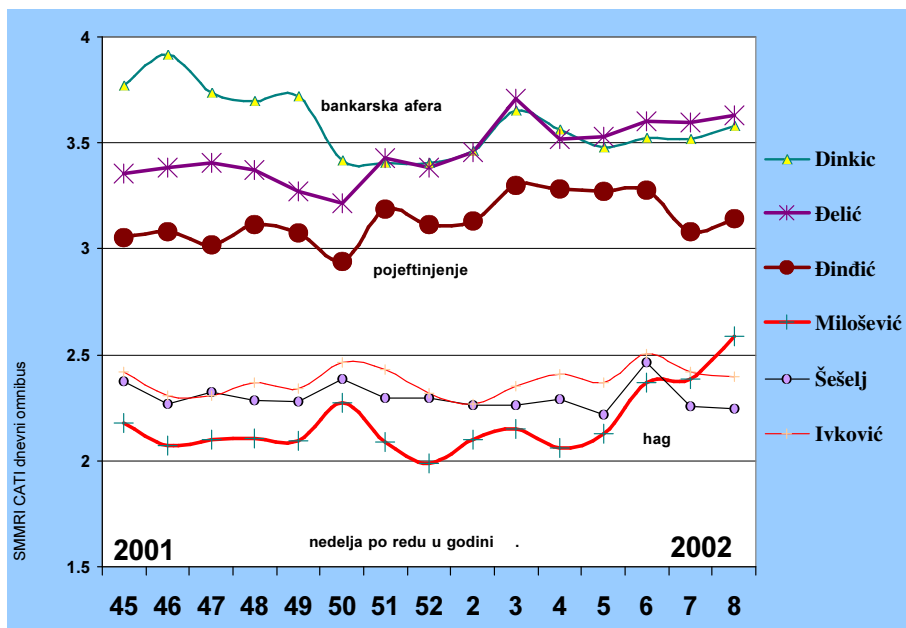
Slična je situacija sa sadržajem pitanja. Samo kao ilustracija, rejting političara se može meriti:

¹ Direktor SMMRI-a, Beograd

1. kao prosečna ocena (ovaj pokazatelj uzima istovremeno i pozitivne i negativne ocene – kao sinteza stavova je veoma dobar, posebno za ocenu trenda (zbog malog broja negativnih poena Koštunica je u većoj prednosti);
2. kao procenat onih koji ga dobro ocenjuju ili veruju u njega (ovaj pokazatelj daje informaciju o uticaju, a negativni poeni o granici rasta; prema ovom samo pozitivnom pokazatelju Koštunica i Labus su se skoro izjednačili, Labus vodi u DOS populaciji, ali Koštunica ima najmanje negativnih poena, pa tako i najveću mogućnost rasta);
3. kao izbor samo jednog kao najboljeg, najpodesnijeg, naj... i tu se, na primer, na pitanje ko je najpodesniji za predsednika Srbije, ali bez ponuđenog odgovora, formira rang Koštunica, Labus, Đinđić, Ilić, Šešelj... a nema visoko ocenjenog Đelića).

Ilustracija ovog tipa ima puno, a tu se nailazi i na najizraženije primere nesporazuma, pa i manipulacije rezultatima u javnoj komunikaciji – naprosto izborom samo jednog ili nekoliko pokazatelja.

Slika 1: Prosečna ocena

Metodologija: podaci se prikupljaju SMMRI CATI dnevnim omnibusom (kompjuterski potpomognutim telefenskim intervjuima) i to po 150 ispitanika dnevno, koji na nedeljnom nivou grade reprezentativan uzorak za stavove građana Srbije (bez Kosmeta), koji poseduju telefon u domaćinstvu. Na ovaj način je reprezentovano 74% ukupne populacije, odnosno 92% urbane populacije, a kvalitet podataka je najveći kada se gledaju trendovi.

Naravno, sama ova diskusija nameće zaključak. Ni u zemljama ozbiljnije tradicije od naše nema smisla verovati svim istraživanjima, ni u kom slučaju ne treba se oslanjati na parcijalne izveštaje, a svakako treba voditi računa o sadržaju pitanja i trenutku ispitivanja.

Tendencije – lideri

Čak i najbolje rađene i planirane ankete imaju problem sa fiksnim trenutkom snimanja. On se obično odredi unapred, često postoji i višemesečni plan izlaska na teren koji svakako ne može uzeti u obzir kada će izbiti neki skandal ili se desiti neki efekatan potez onih koji su predmet istraživanja. Ali kada se pogleda čitava serija podataka, onda su dugoročne tendencije veoma jasne. I veoma ilustrativne. U Srbiji su dešavanja takva da je kod nas dugoročnost relativan pojam. Samo pre dve godine situacija nije bila ni nalik današnjoj, a za poslednjih godinu dana je dramatično promenjena. Međutim, ono što se čitalo iz rezultata javnog mnjenja pre dve godine je bilo da kandidat udružene opozicije pobeđuje Miloševića, a udružena opozicija pobeđuje tada vladajuću koaliciju. Slično se čitalo i u prethodne dve godine i to je jasno ukazivalo na to da birači očigledno žele promenu motivisanu ne onim što se nudi za budućnost, već onim što im je režim Miloševića do tada napravio. Jedino je falila udružena opozicija. I njen kandidat. Vešt manevar, kojim je okupljeno mnoštvo malih stranaka i tako stvoren utisak da postoji udružena opozicija i izvanredan izbor zajedničkog kandidata je ispunio to očekivanje.

Odlazak jednih i dolazak drugih na vlast je potpuno izmenio političku mapu Srbije. DSS je udesetručio svoju popularnost, DS postao četiri puta popularniji, NS, LSDV, GSS... su postale respektabilne stranke, a brojna koalicija na vlasti je dobila sjajne mogućnosti promocije i uticaja, ali i teške zadatke. Odlazak Miloševića se desio, a nametnuli su se novi zadaci: reforme, priključenje svetu, Kosmet, transformacije vlasti koalicije od 18 članica u neke prirodnije i funkcionalnije kombinacije... Neočekivano veliki problemi sa Crnom Gorom su izmenili redoslede poteza toliko da je ugrožen i njihov sadržaj. Odlaganje i sporost u rešavanju mnoštva problema se može razumeti, ali je jasno da javno mnjenje nema potrebu da bude sofisticirano i analitično, te da se ne može računati na njegovo beskonačno strpljenje.

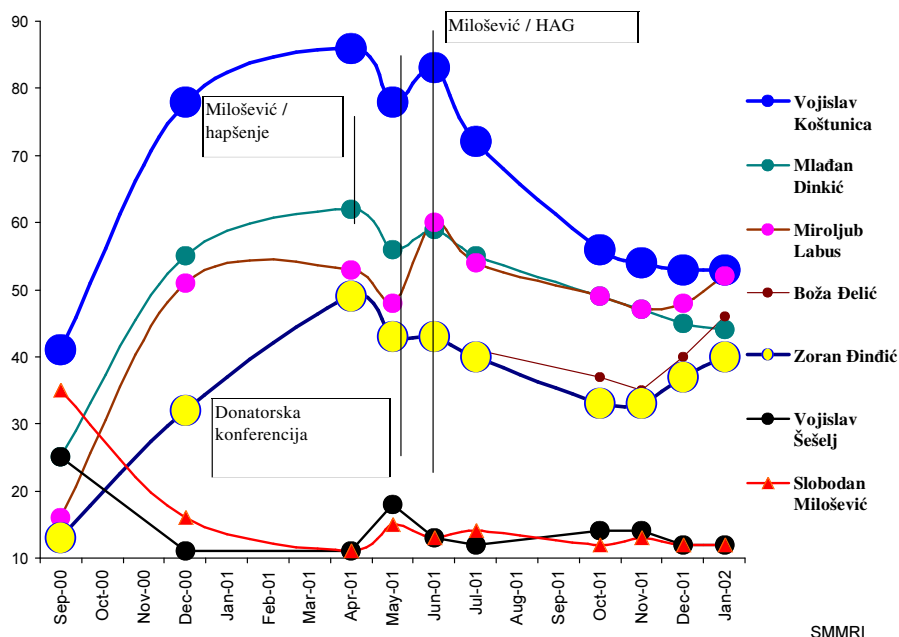
Reakcija javnog mnjenja na nesuglasice unutar vladajuće koalicije je dobar primer. Posebno je to uočljivo kada se gledaju pozitivni stavovi o liderima (slika 2). Od jula 1999. do juna 2001. procenat onih koji pozitivno ocenjuju Vojislava Koštunicu je rastao iz meseca u mesec. Od juna 2001. pa do januara 2002. taj procenat se smanjuje ali je Koštunica i dalje najbolje ocenjeni političar u Srbiji. Vojislav Koštunica je ujedno i jedini političar koga gotovo isto ocenjuju i simpatizeri DOS-a, i neopredeljeni i oni koji neće izaći na eventualne izbore, a dobro je pozicioniran i kod simpatizera opozicije.

Ova pozicija je odlična kada se on analizira kao predsednik svih građana, ali ne baš tako ugodna kada se planira budućnost partije koju vodi. Razlika između njega i ostalih lidera DOS se konstantno smanjuje, redosledi su izmenjeni kada se posmatra samo onaj deo biračkog tela koji je naklonjen DOS-u.

Dok je hapšenje Miloševića i njemu lično i lideru radikala donelo izvesni oporavak popularnosti, isporučivanje u Hag nije uticalo i od tada procenat pozitivnih mišljenja o njemu ne prelazi 12 procentnih poena. Nasuprot njega, svaki nespোরазum, pa i nespоразum oko saradnje sa Hagom, liderima DOS-a donosi negativne poene. Ozbiljne skokove u popularnosti

oni su imali na početku svojih mandata, u vreme pripreme donatorske konferencije i u poslednje vreme.

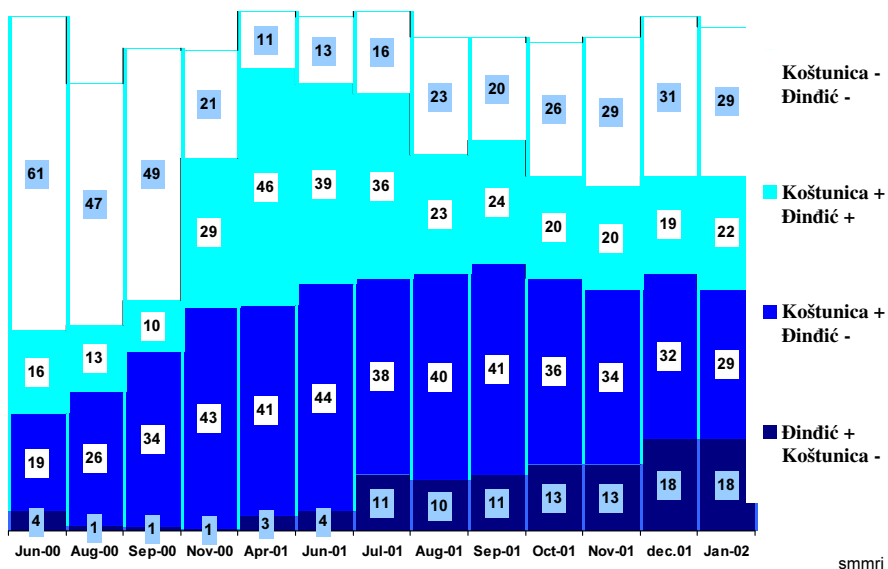
Slika 2: pozitivne ocene

Konačno, kada se čitava populacija Srbije podeli u odnosu na to kakav stav ima prema dva najmarkantnija lidera, dobija se utisak da se približava vreme kada se konfrontacija, ne njih, nego stavova koje reprezentuju, neće moći da izbegne. Naime, procenat onih koji podržavaju obojicu je sa skoro polovine populacije sveden krajem godine na svega jednu petinu, dok pozitivno o jednom, a negativno o drugome sada misli 50%. Ovome treba dodati da je sada čak trećina onih koji su protiv obojice, odnosno više nego što ima simpatizera opozicionih stranaka, a da je u jednom trenutku tako mislio tek svaki deseti (slika 3).

Sve u svemu, očigledna je tendencija izjednačavanja popularnosti nekolicine lidera DOS-a, pogotovu u kontekstu stranačkog opredeljenja. Izbori za samo jednoga će zavisiti od toga ko je kandidat. Ukoliko dr Koštunica sada ili u doglednoj budućnosti odluči da se kandiduje za neko predsedničko mesto (a to bi moglo biti jedino Srbije, ali pod uslovom da se steknu uslovi da bezbolno napusti sadašnji položaj), teško da ga iko drugi može ugroziti. Spontano se pojavljuje na drugom mestu Labus. Visoko se kotira i Đinđić, bez obzira što je mnogo lidera blagonaklonije ocenjeno od strane javnog mnjenja. On je viđen kao neko ko preuzima odgovornost. Promovisani kandidat Ilić i „uvek kandidat” Šešelj takođe imaju prepoznatljivu naklonost. Svi ostali, ma kako bili dragi biračima, sada ne izgledaju kao ozbiljni kandidati.

Slika 3

smmri .

Tendencije – stranke

Da su izbori održavani u vreme sprovođenja bilo koje ankete u poslednjih godinu dana i da je na njima DOS učestvovao u kao celina, on bi bez dileme dobio apsolutnu većinu. Daleko iza bi bili SPS, SRS, SSJ i SPO, što bi ujedno bio i kraj liste kandidata za Parlament.

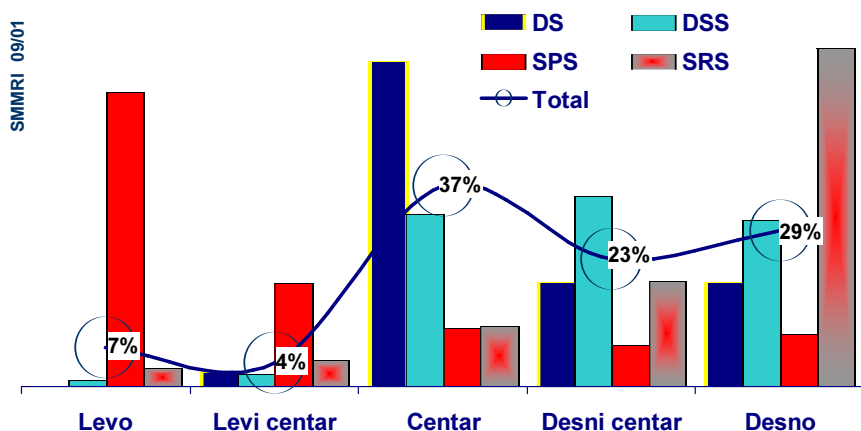
No, DOS je za većinu birača nužno zlo, i od njega se i ne očekuje da se pojavi na izborima, bar ne u ovoj formi. I, između ostalog i zbog toga, DOS permanentno gubi broj pristalica koje niko drugi ne dobija, već oni postaju ili se vraćaju među neopredeljene i neodlučne. Od marta 2001. se stabilno uvećava broj neopredeljenih građana, tako da danas 24% ne zna da li bi i za koga glasali.

Najjača pojedinačna stranka je DSS. Ona i najviše gubi u rejtingu, sa gubitkom rejtinga ukupnog DOS-a, i tako se približava DS-u, koji je relativno stabilan. Razlika između ove dve stranke se smanjuje, ali i jedna i druga stranka su očigledno stožeri budućeg parlamenta, ukoliko bude izbora za neki parlament. SPS i SRS su daleko iza, ali sa stabilnim biračima koji im garantuju pristojne izborne rezultate. SSJ, SPO, LSDV, pa možda i NS mogu radom do dođu do ili da održe 3% naklonosti ukupnog biračkog tela, što će verovatno biti dovoljno da se pređe census od 5% od broja onih koji će učestvovati na izborima.

Međutim, frapantna nepopularnost svega što ima asocijaciju na levicu, vezuje sve levo orijentisane birače za SPS i postavlja upečatljive granice rasta popularnosti ove stranke (Slika 4). SPS je jasno viđen i od simpatizera

i od čitave populacije kao izražena levica, i ima rejting približno jednak broju onih koji iole dobro ocenjuju političku levicu. Na sličan način su radikali i SSJ viđeni na krajnoj desnici, ali su ispod granica rasta, jer postoji znatno više birača koji nemaju ništa protiv kranje desnice.

Slika 4

DS je stranka koja se u međunarodnim relacijama pokazuje kao levi centar, ali je i njeni simpatizeri i protivnici vide na centru. Pozicija DSS je veoma delikatna jer je ona od svojih simpatizera viđena i na centru, i na desnom centru i na krajnoj desnici. Tu stranku karakteriše još jedna podela na tri ujednačena dela, u odnosu na podršku reformama. To rukovodstvo DSS stavlja u veoma tešku poziciju očuvanja na okupu svih simpatizera te stranke, jer mnogi politički stavovi koje bi stranka mogla da zauzme, će delovati razočaravajuće za bar jednu trećinu njenih simpatizera.

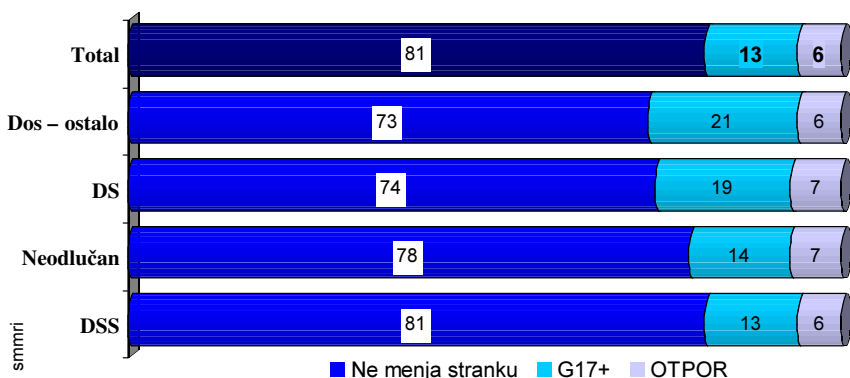
Neprofilisanost i nepopunjenost političkog spektra daje mogućnost da se na političkoj sceni pojavi još neki blok. Kandidata ima mnogo. Ugroženi interesi pojedinih bogatih ljudi mogu ih nagnati da pokušaju da prave stranku ili grupaciju koja bi se ubacila u neke od praznih prostora. Mala je šansa da takav pokušaj bude i uspešan. Druga opcija je da se male stranke sličnog profila udruže. No, realno mali ponderi stranaka i veliki ponderi njihovih lidera su ogromna prepreka stvaranju harmonične celine koja bi bila interesantna biračima.

Pojavljaju se i spekulacije da bi OTPOR i G17+ (slika 5) mogli da krenu u stranačku utakmicu. G17+ je izuzetno cenjena i privilegovana organizacija, i to samom činjenicom da njeni prominentni članovi zazuzimaju važne pozicije nove vlasti, ali da se bave samo temama u kojima je napredak, mada ne lak, ipak neizbežan i temama koje su postale apsolutna preokupacija građana. G17+ bi pokupio dosta birača malih DOS stranaka i DS-a, ali i sada neopredeljenih glasača. Ukoliko bi uspešno savladao ili uspeo da izbegne transformaciju iz organizacije koja se bori za dobrobit celog naroda, a ne za vlast, u stranku koja se mora boriti i za vlast, G17+ bi postao treći ozbiljan

igrač za parlamentarna mesta – uz DSS i DS. Priča OTPOR-a je bitno drugačija; popularnost te organizacije ima elemente nostalgije i razočarenja u druge stranke DOS-a, ali ne i jasna očekivanja.

Ovako isparcelisana politička karta Srbije može doneti i najrazličitija udruživanja. Na primer, veoma efektno sa stanovišta glasova bi bilo udruživanje G17+ i OTPOR-a, ali teško da bi takva grupacija mogla da funkcioniše na zadovoljstvo oba partnere. Slično bi bilo kada bi se udružili OTPOR i neke manje stranke DOS. Pre bi se mogla formirati neka alijansa za međusobnu podršku, nego čvrsto koaliciono partnerstvo.

Slika 5: G17+ i OTPOR na izbornom listu / od koga dobijaju

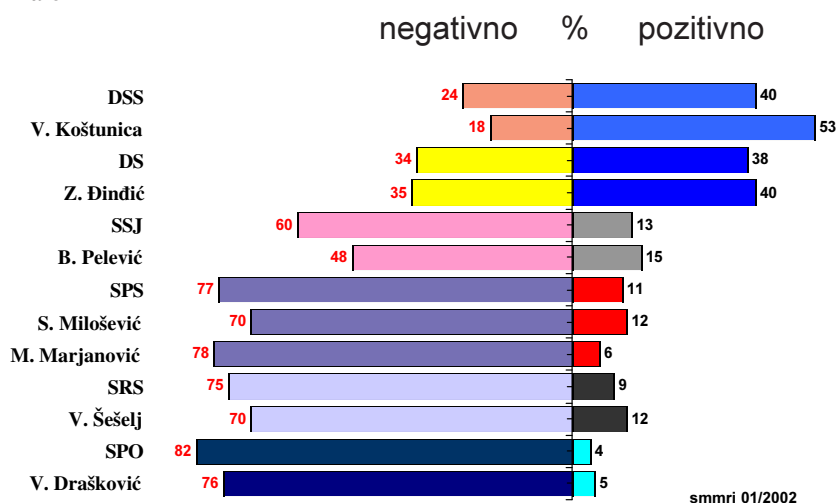

Zamke

I kada je anketa urađena perfektno sa aspekta uzorka, kontrole i upitnika, i kada su stabilni trendovi te se ne dešavaju promene nakon snimanja javnog mnjenja, pa je situaciju moguće proceniti na najbolji mogući način, akcije koje slede su stvar razumevanja ne samo anketnih rezultata, nego i šireg konteksta.

Slediti stav javnog mnjenja je izazov za lidere čija sudbina zavisi od te popularnosti. I ne samo njihova, nego i sudbina stranaka koje reprezentuju. Kod nas su uobičajeno lideri po popularnosti ispred svojih stranaka (slika 6). Ali i velika zamka da se krene u pravcu koji će se pojaviti kao kontraproduktivan u prvoj sledećoj prilici. Nije teško naći primere liderskih kontradiktornih izjava i primere nekonzistentnog nastupa političara.

Primer „Hag” je ilustrativan. Haški tribunal, jedina institucija koja ugrožava Srbiju, nije u percepciji građana popravila svoj položaj za godinu dana. Stabilno se Tribunal vidi kao pristrasan, a sve veća spremnost na saradnju je plod informacija da se samo tako može popravljati ekonomski položaj zemlje. Tako javno mnjenje izaziva političare da svojim izjavama omalovaže Hag. Međutim, uslovljenost međunarodnog položaja Srbije saradnjom sa Tribunalom je tolika, da onda izgleda loše i svakako je kontraproduktivno kada se ista ličnost

nađe u poziciji da o njemu govori pozitivno kada se nađe u funkciji domaćina bilo nekog svetskog državnika, bilo nekog zavničnika samog Tribunala. Čak i kada se ne suprotstavi takvom stavu svoga gosta.

Tako gledano, javnomnjenski stavovi su dobri kao korektiv i provera onoga što političari rade, a nikako ne treba da budu inspiracija. U primeru Hag, bolje je voditi svoju autonomnu akciju suočavanja sa eventualnim zločinima naše strane, nego ga osporavati zato što većina birača to radi ili ga veličati zato što se time stiče kredibilitet na nekoj drugoj strani.

I konačno, bilo bi dobro kada bi i javnomnjenska istraživanja postala, slično marketinškim, više sredstvo planiranja i analize delovanja političkih stranaka i političara, a manje promocije i propagande. Tada bi, valjda, i rezultati istraživanja bili putokaz, a ne mamac onome ko prođe dobro ili crvena marama onome ko po tim istraživanjima gubi.

Bankarska kriza: uzroci, troškovi i rešenja

1. Kratka deskripcija bankarske krize

Jugoslovenska bankarska kriza karakteristična je, u odnosu na uporedive pojave u svetu, po nekoliko obeležja. Osnovna su: dugo trajanje, ekstremno dubok poremećaj u strukturi i funkcionisanju bankarskog sektora i dugo održavanje regulacije koja je podržavala krizu.

Trajanje: prvi jasni znaci bankarske krize registruju se na početku, a prvi znaci masovne sistemske insolventnosti u drugoj polovini 1980-tih godina. Kriza bankarstva traje do danas. Dakle, formalno bi se moglo utvrditi da je dužina trajanja bankarske krize u Jugoslaviji svojevrsni svetski rekord. Uporedivi slučajevi dubokih kriza pokazuju znatno kraće periode trajanja (Argentina 1980-82; Čile 1981-84; Izrael 1977-83).

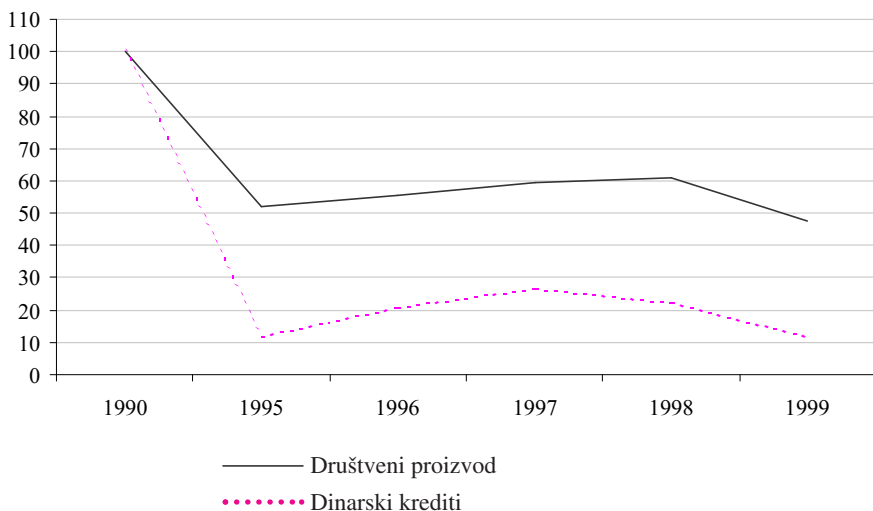
Dubina poremećaja: u pojednostavljenoj interpretaciji mera dubine poremećaja može biti prikazana kao smanjenje nivoa i kvaliteteta osnovnog bankarskog proizvoda – kredita. Grafikon 1. opisuje put na Golgotu jugoslovenskog bankarstva. On pokazuje da kriza realnog sektora ne mora biti dublja od krize bankarstva. Primera radi, u 1999. društveni proizvod bio je približno 50% niži nego u drugoj polovini 1980-tih. Ukupni dinarski krediti, izraženi u DEM, bili su te godine na nivou od 5% prve polovine i oko 14% nivoa iz druge polovine 80-tih. Drugi indikator težine problema je odnos nenaplativih i ukupnih kredita. U jugoslovenskim prilikama ovaj indikator ima ekstremno visoku vrednost. Prema nalazima NBJ i Ernst & Yunga, učešće nenaplativih u ukupnim plasmanima je 87, odnosno 75%.

Prokrizna regulacija: kontrolna sfera se tokom celog perioda trajanja krize ponašala prokrizno. Mere vlada i centralne banke su u većini slučajeva pogoršavale stanje u bankarstvu. Ovakvo ponašanje je dominantno u celom periodu, ako se izuzmu kratki intervali sa početaka perioda (pokušaj vlade A. Markovića i pokušaj guvernera D. Avramovića). Glavni razlog ovakvog ponašanja nije neznanje nego interes. Doktrina upravljanja bankama se zasnivala na tradicionalnom (socijalističkom) konceptu redistribucije finansijskih resursa. Misija bankarstva je bila redistribucija finansijske aktive iz privatnog u korist društvenog sektora.

1 CLDS, Fakultet za menadžment BK

Grafikon 1.
Kretanje društvenog proizvoda i dinarskih kreditnih plasmana
poslovnih banaka u SRJ
(1990 = 100)

Izvori: Bilteni NBJ, odgovarajući brojevi

2. Troškovi krize i troškovi terapije

Troškovi bankarske krize se mogu razložiti na dve komponente: izgubljenu imovinu (i dohotke) tokom trajanja krize i direktne troškove restrukturiranja. Prva komponenta troškova je u jugoslovenskom slučaju mnogo veća i obuhvata:

- izgubljene (obezvređene) dinarske depozite preduzeća, stanovništva i države. Iznos ovih gubitaka još uvek nije pouzdano procenjen;
- gubitak aktive banaka nastao pod dejstvom finansijske represije. Gubici iz ove grupe procenjuju se na 8-10 milijardi USD u periodu 1992-1994;
- gubitke inostranih poverilaca jugoslovenskih banaka i države.

Suma ovih gubitaka može biti i po nekoliko puta veća od tekućeg društvenog proizvoda.

Ovaj nalaz je važan za procenjivanje isplativosti troškova terapije. Osnovni princip je sledeći: rehabilitacija bankarskog sektora je isplativa ako su njeni troškovi manji od očekivanih troškova krize. U obrnutom slučaju, ukoliko su nepovratno izgubljeni dohoci i imovina toliko veliki da ostatak vrednosti bankarskog sektora vredi manje od potencijalnih troškova njegove rehabilitacije, cela operacija lečenja nema smisla.

Direktni troškovi lečenja banaka su troškovi intervencije u aktivi i kapitalu banaka. Ovi troškovi su, u svim do sada poznatim slučajevima sanacije, manji od ukupnih troškova krize. To je, konačno, i bio razlog što se pokreću i finansiraju ti ekstremno skupi projekti. Visina ovih troškova je uglavnom određena dubinom poremećaja i dužinom trajanja programa restrukturiranja. Komparativni pregled direktnih troškova restrukturiranja

daje se u Tabeli 1, koja izgleda pruža dovoljno argumenata za tvrdnju da je spasavanje banaka skupo kao rat.

Tabela 1.
Troškovi restrukturiranja banaka u % društvenog proizvoda

Zemlja	Troškovi restrukturiranja % društvenog proizvoda
Argentina*)	55
Čile*)	43
Izrael*)	31
Finska*)	8
Španija**)	15
Mađarska **)	12,2
Poljska**)	5,7

Izvori: za zemlje označene sa *) Stejn Claessens: Presentation on Second World Bank /IMF Financial Sector Liaison Committee Seminar, January 11, 2001

Za zemlje označene sa **) C. Dziobek and C.Pazabraioglu: Lessons from Systematic Bank Restructuring: A Survey of 24 Countries, IMF Working Paper WP/97/161

Troškovi restrukturiranja bankarskog sektora u Jugoslaviji bi, prema proceni Svetske banke,² dostigli novo od 21,1 milijardu DEM. U ove troškove uključena je delimična kompenzacija posledica bankarske krize (kompenzacija stare devizne štednje) i troškovi normalizacije poslovanja celog bankarskog sektora. Ukupni troškovi bi bili gotovo jednaki tekućem društvenom proizvodu za 2001. godinu. Autoru ovog osvrtu nije poznat slučaj slične vrste u dugoj i ekstenzivnoj praksi restrukturiranja banaka u svetu. Čak je i libansko bankarstvo, koje je poslovalo u uslovima žestokog građanskog rata, imalo manje učešće nenaplativih plasmana u bilansnoj sumi od jugoslovenskog bankarstva.

Zbog toga je nalaz o dubini poremećaja bio iznenađenje za analitičare. Izgleda da se, pored tradicionalnih uzročnika poremećaja, u novije vreme aktivirao i dodatni: uklanjanje prinude deponovanja i kreditiranja dovelo je do masovnog bekstva dobrih preduzeća iz grupe ugroženih banaka. Tome je doprinela regulatorna reforma i nova supervizija, koja je prvi put primenila Bazeljske standarde procenjivanja gubitaka u bankama.

3. Izbor bez opcija: stečaj 4 velike banke

Izlaz iz zamke dva konfliktna cilja – očuvanje bankarskog sistema i radikalno poboljšanje njegove performanse uz minimizovanje troškova – nađen je u rešenju da se četiri velike banke uvedu u stečaj. U javnosti je ostala

2 Narodna banka Jugoslavije: Strategija restrukturiranja banaka u saveznoj Republici Jugoslaviji, Beograd, maj 2001.godine

nedoumica: da li je bilo moguće treće rešenje? Pretpostavka autora je da, za pravo i nije bilo izbora. Argumenti u korist ove pretpostavke su sledeći:

1. iznos gubitaka, odnosno nedostajući kapital potreban za nastavak poslovanja banaka;
2. oštro budžetsko ograničenje: nije bilo raspoloživih resursa za intervenciju velikih razmera. Očekivanja da će se za ove namene dobiti specijalni kredit Svetske banke (FSAL) se nisu ostvarila.
3. snažan i nekontrolabilan proces autodestrukcije koji je ove banke zahvatio tokom poslednjih godina i kulminirao uklanjanjem finansijske represije (obavezno deponovanje viškova iz javnih izvora u ovim bankama.)

Ubrzana erozija jugoslovenskog bankarstva drastično uvećava ranije procenjene troškove njegovog restrukturiranja, koji su i sa „optimističkom” slikom stanja bili ekstremno visoki u svetskim razmerama. Nova slika stanja u bankarskom sektoru drastično poskupljuje restrukturiranje. Troškovi restrukturiranja četiri banke iz jezgra sadrži Tabela 2.

Tabela 2.
Troškovi restrukturiranja četiri banke

Troškovi restrukturiranja prema različitim dijagnostičkim nalazima	Iznos u milijardama DEM	U % društvenog proizvoda
Troškovi restrukturiranja prema stanju na dan 31.12.2000	5,858	22,2
Troškovi restrukturiranja prema stanju na dan 05.07.2001	8,302	31,4
Troškovi restrukturiranja prema nalazu NBJ na dan 30.11.2001:		
— bez preostalih obaveza prema Londonskom i Pariskom klubu	8,348	31,6
— zajedno sa preostalim obavezama prema Londonskom i Pariskom klubu	10,610	40,2

U ovoj situaciji je drastično otvorena stara dilema o o isplativosti, direktnim i indirektnim troškovima: ukoliko bi se se budžet, koji bi trebao da podnese ove troškove, prekomerno opteretio troškovima spasavanja, ostvario bi se suprotan efekat od očekivanog – troškovi prekomernog fiskalnog opterećenja mogu zaustaviti obnovu aktivnosti u realnom sektoru i, tako, poništiti efekat obnove bankarske delatnosti.

Nasuprot ovom nalazu stoje relativno niski direktni troškovi stečaja. Troškovi kompenzacije depozita stanovništva i privrede za neto poverioce

banaka procenjeni su na 190,9 milona DEM. Ako se ovome dodaju troškovi socijalnog programa, onda se ukupni direktni troškovi stečajna četiri banke povećavaju za 50 milona DEM. Ukupni direktni troškovi, koji uključuju i troškove socijalnog programa već likvidiranih banaka i troškovne rehabilitacije banaka koje su uvedene u proceduru, procenjeni su na 323,9 milona DEM ili 1,23 vrednosti društvenog proizvoda.

Ostaje otvoreno pitanje indirektnih troškova. Najveći trošak bankarske krize se već dogodio: kapacitet bankarskog sektora je drastično smanjen. Drugi značajan indirektni trošak će se dogoditi u budućnosti. Visina ovog troška zavisi od efikasnosti upravljanja stečajnom masom. Relativno velika suma aktive niskokvalitetnih kredita ne može biti naplaćena u efektivni u kratkom roku, bez obzira na težinu sredstava obezbeđenja koje poseduju ove banke. Izlaz je u aktiviranju i povezivanju procedure naplate ovih potraživanja i privatizacije preduzeća.

4. Da li se nazire izlaz iz krize?

Radikalna terapija bankarske krize će nedvosmisleno dati pozitivne rezultate. Ostaje otvoreno pitanje dinamike oporavka i kvaliteta nove konfiguracije bankarske delatnosti. U zemljama u tranziciji registruju se različiti ishodi. Ako se u opisu promena u bankarskom sektoru koristi standardni set indikatora,³ mogu se registrovati prve značajne promene u njegovom funkcionisanju.

Povećanje ponude kredita registruje se već tokom 2001.godine. Kvalitet kredita (rok, kamatna stopa) nije visok, ali je napredak značajan utoliko što je prelomljen dugogodišnji trend smanjivanja kreditne aktivnosti. Ključna imperfekcija u ovoj oblasti može se opisati pojmom *uništeno tržište kredita*. Preciznije, tržište još nije uspostavljeno. Indikatori ovog stanja su visoke kamatne stope i visoke kamatne marže. Uspostavljanje regularnog tržišta kredita otežavaju visoki kreditni rizici u sektoru preduzeća. U ovoj oblasti je neophodna nova regulativa koja bi redukovala opšti nivo rizika naplativosti i omogućila bankama racionalno upravljanje tim rizicima.

Tržište depozita se postupno oporavlja. Konkurencija između banaka oko nove devizne štednje je počela. To se može registrovati kroz rat tzv. koeficijenta poverenja u bankarski sistem (M1/M2). Ovaj mehanizam se može značajno unaprediti aktiviranjem racionalne i efikasne, na riziku zasnovane sheme zaštite malih depozita.

Treći indikator napretka bankarskog sektora je dinamika smanjenja vrednosti kredita centralne banke poslovnim bankama. Ovde se registruje najveći napredak, jer je centralna banka faktički obustavila kreditiranje poslovnih banaka.

Značajan napredak se registruje i u smanjenju koeficijenta dezinermedijerizacije. (U pojednostavljenoj definiciji to je odnos gotovina/depoziti.)

3 E. Zoli, Cost and Effectiveness of Banking Sector Restructuring in Transition Economies, IMF, WP/01/157, October 2001, str 8

Ovaj indikator je do skoro imao ogromnu vrednost. Najveći deo finansijske aktive je bio izvan institucija. Štednja se postupno vraća u banke, što u kratkom roku regeneriše njihov depozitni potencijal. Na žalost, dinamika rasta depozita je manja od dinamike rasta kredita. Razlog su visoki kreditni rizici. Realistična je, u tom smislu, pretpostavka da će se deo bankarskog sektora okrenuti prema stanovništvu, kao glavnom zajmoprimcu. I to bi bila velika i značajna novina u funkcionisanju bankarske delatnosti.

Smanjivanje učešća nenaplativih u ukupnim kreditima jeste ključni indikator oporavka bankarstva. Ekstremno visoke vrednosti ovog indikatora su smanjene stečajem banaka u kojim je registrovana najveća koncentracija nenaplativih kredita. Problem ipak nije rešen. Iskustvo pokazuje da se nenaplativi krediti mogu brzo obnoviti ako regulativa i supervizije nisu efikasne. Za ovaj problem je u osnovi nađeno rešenje – regulatorna reforma je rezultirala povećanjem autoriteta centralne banke u ovoj oblasti. Ostaje, ipak, još dosta posla. Mehanizam merenja rizika i reakcije na njegove promene treba modernizovati tako da se može delovati preventivno.

Konačno, ostaje pitanje trajanja terapije. Obnova i ozdravljenje duboko kontaminiranih bankarskih sistema, kao što je jugoslovenski, traje dugo. (U nekim slučajevima i sedam do devet godina.) Realistično je pretpostaviti da će taj proces kod nas trajati kraće, jer su na samom početku procesa rehabilitacije preduzete mere koje su se u dosadašnjim procedurama aktivirale na kraju procesa (uvođenje inostranih banaka na tržište, zaustavljanje kreditiranja poslovnih banaka od centralne banke). Ali, potencijal (oko 20 milijardi USD) i nivo kreditne aktivnosti koje su jugoslovenske banke imale pre ulaska u krizu još zadugo neće biti postignut. Uteha ipak postoji: imaćemo manje, ali bolje bankarstvo.

Centar za liberalno-demokratske studije

Beograd - Smederevska Palanka, SR Jugoslavija

Centar za liberalno-demokratske studije (CLDS) je nestranačka, nevladina i neprofitna istraživačko-obrazovna organizacija.

Ciljevi CLDS-a su:

zaštita individualnih sloboda
slobodna tržišna privreda i ekonomski napredak
vladavina prava
odgovorna i ograničena država
liberalna demokratija

Ostvarivanje ovih ciljeva podrazumeva delovanje CLDS usmereno ka:

reformama političkog sistema
ekonomskoj tranziciji
izgradnji civilnog društva
zaštiti ljudskih i manjinskih prava
kooperaciji među pojedincima, lokalnim zajednicama i državama
istraživanju i publikovanju liberalne misli
edukaciji građana

Osnovne aktivnosti CLDS-a su:

istraživanje
uticaj na javno mnjenje
edukacija

Neki projekti

- Regionalizacija Srbije
- Siromaštvo u Srbiji
- Funkcionalna državna zajednica Srbije i Crne Gore
- Izbori 2000
- Korupcija u Srbiji
- Novi model privatizacije u Srbiji
- Osnove reforme tržišta rada u Srbiji
- Parlamentarna kontrola Savezne vlade
- Upravljanje lokalnim zajednicama
- Škola liberalnih ideja *Sloboda i razvoj*
- Letnja škola *Demokratija i ekonomija*

Ko je ko u CLDS:

Predsednik **dr Zoran Vacić**
 Potpredsednik **prof. dr Boris Begović**
 Direktor političkih studija **prof. dr Slobodan Samardžić**
 Direktor pravnih studija **prof. dr Dragor Hiber**
 Direktor ekonomskih studija **dr Boško Mijatović**
 Direktor za regionalnu saradnju **dr Milica Bisić**
 Sekretar **Smaragda Kranik-Vacić**, advokat

Programski savet

predsednik

dr Boško Mijatović

prijatelji CLDS-a

prof. dr William Baumol, Univerzitet New York; direktor C.V. Starr centra za primenjenu ekonomiju, SAD
prof. dr James Dorn, Univerzitet Towson; potpredsednik Cato instituta, SAD
prof. dr Mladen Ivanić, predsednik Vlade Republike Srpske, Republika Srpska/Bosna i Hercegovina
prof. dr Leonard Liggio, Univerzitet George Mason, SAD
prof. dr John Moore, predsednik Grove City College, SAD
prof. dr Svetozar Pejovich, Univerzitet A&M, SAD; ICER, Italija

članovi CLDS-a

prof. dr Mirjana Vasović, Fakultet političkih nauka, Beograd
dr Ivan Vujačić, Ekonomski fakultet, Beograd
prof. dr Ilija Vujačić, Fakultet političkih nauka, Beograd
dr Slobodan Vuković, Institut društvenih nauka, Beograd
prof. dr Boško Živković, Fakultet za menadžment, Univerzitet BK, Beograd
prof. dr Aleksandra Jovanović, Pravni fakultet, Beograd
prof. dr Branko Milanović, Svetska Banka; Univerzitet John Hopkins, SAD
prof. dr Danica Popović, Ekonomski fakultet, Beograd
dr Božo Stojanović, Institut za evropske studije, Beograd